

WISE ȘI VEDENII PROFETICE ÎN MANUSCRISE DIN ȚĂRILE ROMÂNE (SEC. XV-XVI)

Andrei PROHIN

Universitatea de Stat din Moldova

În secolele XV-XVI, în Țările Române au circulat diverse lucrări conținând vise și vedenii profetice. O categorie importantă de vise profetice, răspândită prin intermediul surselor bizantine și sud-slave, o constituia visul monarhic care prevestea nașterea, cariera politică sau moartea suveranului. În lucrările istorice, visele de acest gen puteau reprezenta procedee de critică sau legitimare a puterii suveranului. Tradiția viselor profetice, asociate suveranului, a avut continuitate în spațiul românesc, având în centru figurile câtorva domni ai Țării Moldovei (Ștefan cel Mare, Alexandru Lăpușneanu, Petru Șchiopul), relatări atestate în textele narative medievale. În comparație cu visele, survenite în timpul somnului, vedeniile surveneau în stare de veghe și, potrivit surselor examinate, din Țările Române, evocau în special probleme ale vieții spirituale.

Cuvinte-cheie: *profeții medievale, vise, vedenii, manuscrise slavo-române, tradiție bizantină.*

PROPHETICAL DREAMS AND VISIONS IN MANUSCRIPTS FROM THE ROMANIAN PRINCIPALITIES (XV-XVI C.)

During the XV-XVI c., in the Romanian Principalities has circulated a rich literature dedicated to prophetic dreams and visions. An important category of prophetic dreams, being presented in the Byzantine and South-Slavonic sources, was the monarchic dream that anticipated the birth, the political carrier or death of the sovereign. In the historical works, such dreams could represent means of criticising or legitimating the sovereign's power. The tradition of prophetic dreams assigned to sovereigns was continued in the Romanian area, being centred on the figures of several princes of Moldova (Ștefan cel Mare, Alexandru Lăpușneanu, Petru Șchiopul). In contrast with *dreams*, that occurred while sleeping, *visions* took place while awake and, according to the Slavonic manuscripts from the Romanian Principalities, revealed mainly issues of spiritual life.

Keywords: *medieval prophecies, dreams, visions, manuscripts Slavo-Romanian, Byzantine tradition.*

Sursele medievale, deopotrivă în Europa de Apus și în cea Răsăriteană, conțin numeroase relatări despre vise și vedenii miraculoase, adesea însoțite de profeții ale viitorului. În raport cu alte forme de profeții medievale (scrieri escatologice, oracole, astrologie, cărți de prevestire), visele și vedeniile formează o categorie distinctă de revelații mistice, prezentând afinități cu apocalipsele și cu prezicerile monahilor creștini. Prin intermediul viselor și vedeniilor se credea că omul intră în contact cu tărâmul de dincolo și primește mesaje divine referitoare la evenimentele pământești. În particular, asemenea revelații miraculoase puteau anticipa cariera marilor personalități, întemeierea lăcașurilor de cult, sfârșitul unei bătălii. În acest mod, visele și vedeniile oglindeau, explicit sau alegoric, probleme centrale care frământau societatea medievală. Studiul acestor relatări ne permite a reconstitui o parte din universul mental al oamenilor medievali, angoasele și speranțele pe care le împărtășeau. În cadrul prezentului studiu ne propunem să aducem în atenție problematica viselor și vedeniilor profetice, în calitate de subiect de investigație pentru istorici români și de peste hotare, precum și să repertoriem principalele tipuri de vise și vedenii profetice cunoscute în Țările Române, în sec.XV-XVI, utilizând izvoare inedite și surse publicate.

Subiectul viselor și vedeniilor medievale se înscrie în problematica istoriei mentalității, a imaginarului, fiind abordat în studiile unor cercetători consacrați. Astfel, medievistul francez Jacques Le Goff, în sinteza *Civilizația Occidentului Medieval* (prima ediție publicată în 1964), sublinia importanța acestui subiect: „Viața oamenilor din evul mediu este obsedată de visuri. Visuri premonitorii, visuri revelatorii, visuri instigatorii, ele sânt urzeala însăși și stimulentele vieții mentale” [21, 455]. Într-un studiu dedicat viselor medievale, Le Goff notează că „mediul monastic devine un mediu de visători privilegiați și de mari producători de vise literare și pastorale” [22, 410]. Din această categorie de relatări, opinează savantul, mai fac parte „povestirile despre călătorii pe lumea cealaltă, care se înmulțesc sub influența literaturii apocaliptice iudeo-creștine” [22, 408]. O problemă particulară, în cadrul viselor medievale, constituie interferența culturii elitare și a celei populare. „Deși visul a devenit în evul mediu un *topos* având în spate o lungă tradiție savantă”, afirmă J. Le Goff, „recur-

gerea la vis, la „vedenii”, deschide larg porțile pe unde se revarsă imaginația populară. Fantasmеle monastice se situează la răscrucea dintre acest onirism popular și tradiția apocaliptică și vizionară” [22, 170]. În monografia sa consacrată vedeniilor medievale, Ernst Benz, istoric luteran al Bisericii creștine, conchide: „Marii vizionari ai Bisericii s-au afirmat drept marii săi profeți. Vedeniile au, în mare parte, un conținut profetic. În acest sens, toate formele de profeție care s-au afirmat prin intermediul profețiilor Vechiului Testament sunt reluate prin vizionarii creștini” [18, 97]. Autorul citat menționează rolul important al personalităților feminine (Hildegard von Bingen, Elisabeth de Schönau) în vehicularea vedeniilor și apelurile spre reformarea Bisericii, exprimate în cadrul vedeniilor [(18, 97-98]. Referindu-se la sursele bizantine, cercetătorul american Steven M. Oberhelman apreciază: „Cultul sfinților era strâns legat de vise, utilizate pentru a prezice viitorul sau a vindeca”, „propaganda imperială, de asemeni, utiliza subiectul viselor pentru a demonstra originea divină a puterii împăratului” [16, 661]. În teza sa de doctorat, consacrată vedeniilor și profețiilor din hagiografia bizantină (sec. IX-XI), cercetătorul român Andrei Timotin conchide că visele și vedeniile aveau un rol important în „confirmarea sfințeniei” unei personalități, precum și în „fondarea unui locaș de cult și, eventual, de pelerinaj” [36, 48]. „O altă funcție a vedeniilor”, scrie autorul, „este a înlătura îndoielile în privința unei importante probleme de ordin teologic” [36, 48]. De asemenea, „un anumit număr de vedenii se referă la lumea de dincolo: recompensele celor aleși în paradis și pedepsele rezervate păcătoșilor în infern” [36, 49]. Aprecierile cercetătorilor nominalizați probează că visele și vedeniile miraculoase interveneau în diverse domenii ale societății medievale, cu precădere în viața spirituală, având semnificații plurivalente.

În istoriografia românească postdecembristă s-au întreprins mai multe tentative de sincronizare cu direcțiile de cercetare din mediistica occidentală, în speță, prin studiul viselor și vedeniilor. Astfel, într-o comunicare prilejuită de vizita lui Jacques Le Goff la București, în semn de omagiu față de problematica abordată de reputatul savant francez, istoricul Andrei Pippidi analiza sumar „Viziunea morții și a lumii de dincolo în vechile surse românești” [33]. În opinia lui A.Pippidi, problema respectivă solicită a valorifica, în paralel, sursele narative și folclorice, dat fiind că „Evl Mediu nu s-a încheiat definitiv și că, la nivelul mentalităților, țăranul din ajunul Primului Război Mondial nu este încă foarte diferit de strămoșii săi” [33, 92]. Examinând sursele narative din spațiul românesc, autorul conchide că, în mentalitatea premodernă, „între lumea celor vii și tărâmul umbrelor nu sunt hotare exacte” [33, 95]. Literatura de origine bizantină, în care întâlnim frecvent asemenea relatări, observă A.Pippidi, „reunește miraculosul creștin și mitologia păgână” [33, 95]. Dezideratul studierii miracolelor consemnate în sursele românești medievale a fost exprimat și de istoricul Petre Ș. Năsturel (1923-2012) [29]. În particular, P.Ș. Năsturel analizează precizarea formulată de Daniil Sihastrul către Ștefan cel Mare (după relatarea lui Ion Neculce), precum și visele profetice ale domnului Alexandru Lăpușneanu [29, 129, 131]. În perspectiva unor viitoare investigații la acest subiect, cercetătoarea Zamfira Mihail subliniază că „relatarea viselor a fost, pe parcursul mileniilor, un subiect tradițional al conversațiilor cotidiene, dar și al conversațiilor înzestrate cu informații mai profunde, conținutul lor furnizând material pentru interpretarea premonițiilor” [25, 77]. Istoricul Matei Cazacu a consacrat un volum aparte vedeniilor și viselor premonitorii atestate în spațiul românesc [14]. În opinia autorului, asemenea miracole „însotesc și definesc viața cotidiană a strămoșilor” [14, 12]. M.Cazacu consideră că „istoriografia românească poate și trebuie să urmeze experiența specialiștilor occidentali”, în cadrul subiectului respectiv, dat fiind că „cercetarea modernă a integrat miracolul, viziunea și visul premonitoriu, în cadrul larg al istoriei mentalităților” [14, 13]. Lucrarea lui Matei Cazacu are, preponderent, caracter descriptiv, realizând, mai curând, un repertoriu al viselor și vedeniilor miraculoase din sursele românești. Aprecierile autorilor de mai sus probează că, în istoriografia românească, cercetarea subiectului respectiv se află abia la începuturi. Luând în considerare plurivalența viselor și vedeniilor medievale semnalate de cercetători, vom analiza, în continuare, doar relatările care conțin preziceri ale viitorului. În prezentul studiu vom valorifica informațiile din lucrările de origine bizantină și sud-slavă, prezente în manuscrisele slavo-române din sec. XV-XVI, precum și episoadele similare din sursele românești.

Credința medievală în vise și vedenii premonitorii se întemeia, în primul rând, pe existența unor atare cazuri în Sfânta Scriptură (visele patriarhului Iosif, vedenia Fecioarei Maria etc.). Autorii Bibliei fac o distincție implicită între *vedenii* (în greacă - *ὕπαρ*, în latină - *visio*), care survin în stare de veghe, au un mesaj clar, și *vise* (*ὄναρ*, respectiv, *somnium*), din timpul nopții, conținutul cărora poate fi ambiguu [22, 352]. După cum atestă o traducere din Vechiul Testament (sec. XVI), copiată în Țara Românească, această distincție de termeni se respectă și în sursele slavone. Astfel, profetul Daniel a avut o revelație profetică „în somn (**ВЪ СНЕ**)” [3, 301r], iar într-un alt caz – „în vedenie (**ВЪ ТВАКНІЕ**)” [3, 316v]. Totuși, *visul* și *vedenia*, în calitate de revelații divine,

se puteau suprapune. Conform romanului popular *Varlaam și Ioasaf*, tradus în slavonă, protagonistul său, Ioasaf, a avut „o cumplită vedenie în somn (СТРАШНЕМ ВИДЕНИ СЪНИЕМ)” [1, 221r]. În acest caz, formularea „vedenie în somn” are menirea de a distinge visul profetic de visul obișnuit. În paralel cu textul canonic al Bibliei, în cultura medievală românească au circulat mai multe legende biblice apocrife, traduse din literatura bizantină, în care sunt prezente vise și vedenii profetice. Potrivit apocrifului *Testamentul lui Avraam*, patriarhul biblic Isaac a visat un înger care a luat cununa de pe capul tatălui său, Avraam, apoi s-a înălțat la ceruri, ducând sufletul lui Avraam. Înțelegând că visul reprezenta o premoniție, Isaac îi explica tatălui său semnificația visului: „de acum nice dirioară nu te voi vedé”, „acesta iaste îngerul și e tremesu să te ia” [17, 157; 13a, 106]. Într-o altă legendă, *Istoria prea frumosului Iosif și a prea frumoasei Asineta*, îngerul Domnului s-a arătat în vedenie Asinetei (fiica preotului elen Pentefrie), prevestindu-i „că ea va fi soția lui Iosif și că numele ei se va schimba în acela de „Cetate a mântuirii” [...] că Iosif va veni chiar în ziua aceea să o vadă” [34, 91], [13b, 75-76]. Potrivit cronicii bizantine a lui G.Hamartolos (sec. IX), tradusă în slavonă, tatăl viitorului proroc Moise, înainte de nașterea fiului său, „l-a văzut în vis mare și voinic” [34, 92]. Visul sugerează viitorul lui Moise de mare conducător al izraeliților. În manuscrisele slave din sec. XV, din colecția Bibliotecii Academiei Române (București), atestăm și alte apocrife conținând vedenii profetice, de care au parte Sf. Ioan Botezătorul, Sf. Maria, evanghelistul Matei [34, 97, 99-100]. În exemplele citate, visele profetice au caracter simbolic, alegoric, necesitând a fi interpretate, pe când în vedenie (cazul Asinetei) profetia e formulată explicit. Incluziunea viselor și vedeniilor în scrieri canonice și apocrife sugerează că asemenea fenomene erau caracteristice istorisirilor biblice, având popularitate în societatea vremii.

După modelul legendelor biblice, autorii bizantini au inclus vise și vedenii profetice în operele istorice, copiate ulterior în manuscrisele slavo-române din sec. XV-XVI. O primă categorie de miracole premonitorii anunța viitorul conducătorilor politici. Potrivit *Cronicii* lui Constantin Manasses (sec. XII), un vis ar fi prevestit devastarea cetății Troia de către ahei. Regina Hecuba, cu puțin înainte de nașterea fiului său, Paris, „s-a înspăimântat de visele nocturne: căci a văzut parcă o căpățână ce ardea cu foc, ieșind din pânțele ei și incendiind deodată întreaga cetate” [24, 37; 27, 242]. Conform textului cronicii, din *Codicele de la Tulcea* (Moldova, datat între 1518-1574), „auzind aceasta, Priam s-a adresat magilor; și a conchis că va fi de folos lui și cetății dacă născutul va fi dat fiarelor sau va fi aruncat la pieire în foc” [27, 242]. În schimb, traducerea slavonă a aceleiași cronici, dintr-un manuscris de la Vatican, reproduce tâlcuirea desfășurată a visului. Regele Priam „a chemat toți prorocii (ПРОРОКЫ) și magii (ВЛХУВЫ) [...] și prorocii i-au spus următoarele: stăpâne crai, din soția ta se va naște un fiu din cauza căruia cetatea Troia va arde și se va nărui” [24, 48]. *Cronica* lui C.Manasses evocă și alte vise premonitorii. Înainte de asasinarea lui Iulius Caesar (100-44 î.Hr.), soția lui „a văzut în vis cum propria casă s-a prăbușit peste capul lui, iar soțul, plin de sânge, umilit, a căzut pe patul ei” [24, 78]. La nașterea lui Octavian Augustus (63 î.Hr.-14 d.Hr.), mama lui „a văzut în vis cum pruncul ei a fost răpit și zburat la cer” [24, 78; 27, 252]. Un vis similar a avut și tatăl lui Augustus, relatat de C.Manasses și tradus apoi de cronicarul Mihail Moxa (sfârșitul sec. XVI – prima jumătate a sec. XVII): „măinte de nașterea lui văzu tată-său un vis, că răsări soarele den trupul mueriei lui. Și spuse un filosof, deaca auzi: «O, ome, împărat a toată lumea veri naște»” [27, 125, 252]. Potrivit *Cronicii* lui Manasses, înainte de moarte, împăratului Domițian (81-96 d.Hr.), „i s-a arătat (ЗРЪТТИ МНЪШЕ(С)) cum mergea pe cai negri împărătești, încins cu arme, dar după ce armele s-au desprins de la sine, singur păcătosul [Domițian] și calul s-au prăbușit într-un șanț din pământ și într-o prăpastie, și veșmintele, și până la urmă a murit” [24, 86; 27, 258]. Așadar, visele evocate survin la nașterea sau înainte de moartea marilor personalități, asemănător viselor despre Avraam și Moise, menționate în apocrifele biblice. O preocupare constantă a viselor profetice este viitorul politic al suveranilor, în special evenimentele dramatice. În cazul Antichității păgâne, visele aveau caracter alegoric și necesitau interpreți specializați (numiți „magi”, „proroci”, „un filosof”).

Visele profetice ale monarhilor din perioada creștină se disting prin apariția personajelor divine (îngeri, proroci, sfinți) care anunță explicit viitorul și fac comentarii moralizatoare. În acest sens, cronicarii G.Hamartolos și C.Manasses relatează visul împăratului bizantin Anastasie I (491-518), în care i se prevestea moartea. Reproducem episodul în traducerea lui Mihail Moxa: „oarecând durmind, el văzu un vis: un om mare (МЖЖА СТРАШНА) fiind o hârtie, de era numele lu Anastasie scris. Și zise cu mânie: „Bunătașile Ezechiei le văzu Dumnezeu, de-i mai déde viață 15 ani. Iar năravul tău cel rău văzu, deci țe-au tăiat den viață 15 ani”. Și-l rase den hârtie. De-acii se foarte măhni și muri curând de tunat și fulger, și fu îngropat” [27, 150, 276], [24, 114], [7, 228v]. Autorii se referă la un episod din Biblie, conform căruia Dumnezeu a prelungit viața regelui

iudeu Iezechia (716/15-687/86 î.Hr.) cu încă 15 ani (4 Regi 20:6) [27, 150, n. 5]. Un vis similar a avut și împăratul bizantin Mauricius (582-602), relatat rezumativ de C.Manasses, iar într-o versiune desfășurată – de G.Hamartolos și M.Moxa: „văzu Mavrichie și un vis, că-l pâraia mulți oameni înaintea lu H[risto]s și fu întrebat den doao să-ș iubească muncă, aicea, au nesvârșit. Elu-și cerșu aicea. Și zise glas: «Dați-l să-l muncască Foca!»» [27, 157, 285; 7, 232v]. Împăratul Mauricius, într-adevăr, a fost detronat și executat de uzurpatorul Fokas (602-610) [16, 1666]. În *Cronica* lui G.Hamartolos mai aflăm visul care a prevestit moartea împăratului iconoclast Leon V Armeanul (813-820). De această dată, nu împăratul, dar Sfântul Theodor Studitul (759-826), aflat în exil, l-a visat pe răposatul patriarh Tarasie (784-806) „condamnând nedreptățile și spunând cu glas înfricoșat unui Mihail: ucide-l!” [6, 149r]. În conformitate cu visul premonitoriu, Leon V a fost asasinat în biserică, în ziua de Crăciun, de susținătorii viitorului împărat Mihail II Gângavul (820-829) [16, 1210, 1363]. Toate exemplele citate au, în calitate de protagoniști, suverani condamnați de cronicari pentru prigonirea creștinilor ortodocși (Anastasio I, Leon V) sau pentru alte păcate (Mauricius). Moartea fiecăruia e prezentată drept urmare a unei sancțiuni divine, pronunțată pe lumea cealaltă și vestită pe pământ, prin intermediul visului premonitoriu, de către mesageri cerești ori sfinți. Astfel, exemplele selectate din manuscrisele slavo-române confirmă concluzia lui J. Le Goff, formulată după analiza izvoarelor occidentale: „visul, vedenia devin vehiculul, forma de realizare a călătoriei pe lumea cealaltă” [22, 409].

Visele premonitrii puteau avea și un mesaj pozitiv. În acest sens, C.Manasses relatează visul care prevestea urcarea la tronul bizantin a viitorului împărat Vasile I Macedoneanul (867-886). O traducere rezumativă a episodului aflăm în cronograful lui Mihail Moxa: „Noaptea [Vasile I] durmii la o beserecă, anume s[ve]ți Mochie. Atunce veni sfântul de grăi preotului: „Ce dormi, de nu te scoli să bagi pre împăratul în casă?” Elu se sculă și mērse la beserecă, de văzu un om spărtigos, cu nēște mâni groase, durmind pre pământul gol. Lui i păru o vedere, deci se turnă. Lui i veni până a treia oară și-i spuse apoi: „Cine doarme aciia, el va fi împărat!” Atunce mērse de-l deșteptă și-l duse în casă-ș cu ciste mare” [27, 182-183]. Spre deosebire de traducerea lui Mihail Moxa, în alte versiuni slavone ale *Cronicii* lui Manasses biserica respectivă era dedicată Sfântului Diomede, iar despre mesagerul divin se precizează doar că era „cu aripi albe (БѢЛОПЕРЬ)” [27, 316; 24, 176]. Conform romanului popular *Alexandria* (de redacție sârbească), înainte de a intra în Ierusalim, Alexandru Macedon (356-323 î.Hr.) l-a visat pe profetul Ieremia care i se adresă: „Alexandre, mergi în Ierusalim și închină-te Domnului Savaoth și, după ce te vei fi închinat Lui, mergi contra lui Darie și, învingându-l pe acesta, te vei numi domn al perșilor” [8, 34r]. Înaintea unei lupte cu împăratul persan Darius III (336-330 î.Hr.), profetul Ieremia din nou s-a arătat în visul lui Alexandru Macedon, povățuindu-l: „când vei merge în luptă, să spui cu buzele tale: „unul Sfânt, unul Domn Carele a făcut cerul și pământul, șezând pe heruvimi, și Adana și Savaoth Dumnezeu”. Și spunând aceasta vei învinge, chiar dacă întreaga lume nu poate să se împotrivească” [8, 43v-44r]. Alexandru Macedon a mai avut un vis profetic înainte de moarte. Dar, spre deosebire de suveranii păgâni, având vise înfricoșătoare, în cazul lui Alexandru Macedon premoniția se prezintă ca o expunere de credință, menită a pregăti și a consola omul înainte de plecarea pe lumea cealaltă. Conform traducerii românești a *Alexandriei*, „într-o noapte, văzu Alexandru în visu pre Ieremie prorocu. Și zisă lui: «fătul meu Alexandre, împlură-să 40 de ani și să apropiere 4 stihii a trupului omenescu: fieria verde, tusă albă, sânge roșiu, gungiu amar, apropiere-să și spre moarte te vor trage. Și să știi fătul meu, Alexandre, că trupul tău să va răsipi, că din pământ este, pământ să va face. Și moartea ta este dela acela ce-ți slujește ția»” [12, 108, n. 25] (autorul se referă la „Levcaduș”, unul din sfetnicii lui Alexandru, care l-a otrăvit [12, 114-116]). În versiunea slavonă a romanului (B.A.R., ms. slav 357, copiat în Moldova, în a doua jumătate a sec. XVI), fragmentul citat coincide cu traducerea românească, dar conține încă o predicție adresată lui Alexandru Macedon: „știut să-ți fie că, după ce vei înconjura întreaga lume, nu vei vedea patria ta” [8, 116r-v]. Deși aparține lumii păgâne, Alexandru Macedon a fost considerat, în Imperiul Bizantin, „un model de împărat ideal” și pus în legătură cu istoria Vechiului Testament [16, 59], fapt care explică aparițiile profetului Ieremia și referințele la învățătura creștină. Exemplele reproduse, avându-i drept protagoniști pe Vasile I și Alexandru Macedon, probează că visul profetic putea fi invocat, de asemeni, pentru a demonstra legitimitatea divină a unui suveran. Astfel, visele profetice deveneau ambivalente, în funcție de curentul de opinie la care se alinia cronicarul. Visele profetice erau atribuite, preponderent, suveranilor, reflectând astfel „tradiția păgână conform căreia împărații, datorită demnității lor, sunt capabili să aibă vise profetice” [36, 54]. În cazul surselor medievale, J. Le Goff distinge două categorii de „visători privilegiați: regii și sfinții” [22, 395, 398]. Reieșind din visele identificate în manuscrisele din sec. XV-XVI, conchidem că operele de origine bizantină au constituit una

din căile de transmitere în Țările Române a tradiției visului profetic, înglobând elemente păgâne și creștine; visul anunța evenimente istorice și dezvăluia realități din lumea de dincolo. Recurența aceluiași elemente și scenarii în relatările despre vise și vedenii profetice relevă existența unei viziuni coerente asupra unor atare fenomene miraculoase, parte din gândirea medievală.

O altă sursă de vise și vedenii premonitorii, în vechea cultură românească, au constituit-o biografiile regilor sârbi. În aceste lucrări, suveranii își păstrează calitatea de „visători privilegiați”, iar sfinții apar în calitate de mesageri divini și protectori ai regilor. Într-un manuscris provenit din Serbia, dar ajuns ulterior în biblioteca mănăstirii Neamț [5], aflăm o copie din sec. XV a lucrării *Viețile Sfinților regi sârbi Sava și Simion*, în prelucrarea călugărului Teodosie (sfârșitul sec. XIII). Scrierea îl prezintă pe Sf. Gheorghe drept ocrotitor al lui Ștefan Nemanja (c. 1165/1168-1196), intervenind miraculos în viața regelui. Pe când se afla în temniță, închis de frații săi, viitorul rege sârb Ștefan Nemanja se ruga astfel: „Sfinte Gheorghe, mare cuvios al lui Hristos, [...] roagă-te pentru mine Domnului tău Hristos Care a promis să-ți împlinească cererile. Și, cu rugăciunile tale, scoate-mă din chinul acesta și din legăturile care mă înconjoară și să slujesc sfintei tale mijlociri în toate zilele vieții mele” [5, 6v]. Autorul hagiografiei subliniază că rugămintile lui Nemanja s-au împlinit cu prisosință: „a primit nu doar eliberarea din temniță, dar și a fost înălțat pe marele tron al țării sale” [5, 8v]. Într-un alt caz, atunci când regatul sârb a fost atacat de „greci, franci, turci și multe puteri ale altor neamuri” [5, 11v], regele Ștefan Nemanja a dispus să fie înălțate rugăciuni în biserica Sfântului Gheorghe: „Și unuia dintre ierarhi s-a arătat cel grabnic la ajutor și puternic în lupte, marele mucenic al lui Hristos Gheorghe; a venit călărind în chip de ostaș [...]. «Sunt trimis de Domnul Dumnezeu, în ajutor stăpânului tău, ca să înving cu arme puternice pe dușmanii tăi și să risipesc uneltirile lor deșarte»” [5, 12v-13r]. Ajutorul oferit de Sf. Gheorghe în lupte și imaginea sa călare, menționate în lucrarea citată, ilustrează ipostaza pe care a ajuns, treptat, să o dețină Sf. Gheorghe în imaginarul bizantin [16, 834, 1374]. Astfel, visul și simbolismul său, în biografia regelui sârb, constituie un element de continuitate în raport cu tradițiile culturale bizantine.

În schimb, în lucrarea *Viața regelui Ștefan Dečanski* de Grigorie Țamblac (c. 1365-1419/1420), păstrată într-o copie din sec. XV (B.A.R., ms. slav 306), ocrotitor al regelui devine Sf. Nicolae. Viitorul rege Ștefan Uroš III Dečanski (1321-1331), învinuit pentru tentativa de uzurpare a tronului, a fost orbit la porunca tatălui său, regele Ștefan Uroš II Milutin (1282-1321). Conform lucrării lui Gr.Țamblac, după ce fusese orbit pe Câmpia Mierlei, Ștefan Dečanski a adormit în apropierea bisericii Sf. Nicolae: „fiind învăluit de un somn adânc, și vede arătându-i-se un bărbat, la înfățișare aidoma unui sfânt, fiind împodobit cu haină preoțească – iar pe fața bărbatului strălucea lumina harului – i-a arătat în mână sa dreaptă amândoi ochii lui scoși, și i-a spus: «Nu te întrista, Ștefane, căci în mână mea sunt ochii tăi. [...] eu sunt, a zis, Nicolae, episcopul Mirlichiei»” (Новаковић 1877, 220-221), (Данчев 1996, 196). După ce Ștefan Dečanski s-a trezit din somn, precizează autorul, „a cunoscut și o ușurare nu mică a bolii” (Новаковић 1877, 221), (Данчев 1996, 196). Mai târziu, în timpul unei slujbe nocturne, dedicată Sfântului Nicolae, Ștefan Dečanski „a adormit și vede cu ochii inimii sale pe acel bărbat dumnezeiesc care i s-a arătat mai înainte [...] «ți-am spus, a vorbit, să nu te întristezi, căci în mână mea sunt ochii tăi, și pe aceștia ți i-am arătat. [...] după cum ți-am vorbit atunci, a spus, acum am fost trimis să împlinesc»” [39, 222; 38, 201]. În urma celor două vise premonitorii, Ștefan Dečanski și-a recăpătat vederea. Ulterior, în timpul altui vis, Sf. Nicolae l-a avertizat pe regele sârb: „Pregătește-te, Ștefane, căci în curând vei pleca la Domnul” [38, 212]. În concluzie, relatările din biografiile regilor sârbi continuă tradiția vedeniei premonitorii, prin care sfântul intervine în evenimentele umane, de asemeni, exploatează tradiția visului profetic și tămăduitor rezervat regelui. Astfel, credința în vise și vedenii premonitorii, vehiculată în lucrări din Bizanțul medieval, cunoaște paralele în noile state ortodoxe din Balcani.

Tradiția viselor și vedeniilor profetice s-a afirmat, de asemeni, în sursele narative de origine românească, din sec. XVI, precum și în câteva legende consemnate începând cu sec. XVIII. Astfel, câteva revelații profetice, din categoria viselor monarhice, sunt atribuite domnilor Moldovei, din sec. XV-XVI. O legendă de acest gen s-a constituit în jurul icoanei Sfântului Gheorghe, dăruită de Ștefan cel Mare mănăstirii Zografu (Muntele Athos). Icoana se află în biserica de hram (*katholikon*) a mănăstirii Zografu, aproape de iconostas, în partea stângă a altarului, sub un baldachin sculptat [26, 69; 35, 157]. Pe veșmântul metalic al icoanei, realizat la Sankt Petersburg, în 1838, se precizează că Sf. Gheorghe „s-a arătat în 1484 lui Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei” [35, 157]. Cea mai veche relatare a miracolului, intitulată *О третьей иконе святаго великомученика Георгия*, se conține într-un miscelaneu din sec. XVIII (ms. slav 18), păstrat la Zografu [15, 545]. Conform scrierii, Ștefan cel Mare, după o înfrângere în război, l-a visat pe Sf. Gheorghe care îl încurajă să pornească

în luptă și îi spuse: „acum vei cunoaște puterea lui Dumnezeu care te-a ocrotit întotdeauna, pentru că am fost trimis la tine ca să-ți dezvălui cine va fi învingător, și mila Sa s-a coborât asupra ta și eu te voi ajuta în această luptă. Iar tu să refaci mănăstirea mea, care este pustiită, cu numele Zografu de la Sfântul Munte Athos. Și trimite acolo icoana mea pe care o porți cu tine” [14, 58]. În sec. XIX, arhimandritul și cercetătorul rus Leonid Kavelin (1822-1891) a înregistrat la Zografu o versiune orală, prescurtată, a acestei legende [14, 57]. Într-o publicație rusă anonimă, din 1867, întâlnim a doua versiune a legendei, în contaminare cu relatarea lui Ion Neculce despre mama lui Ștefan cel Mare (legenda IV din *O samă de cuvinte*) [37, 62]. O a treia versiune a legendei consemna, în 1882, etnograful român Teodor T. Burada (1839-1923): „pe când Ștefan Vodă era la Bender, în Basarabia, s-a început un război cu Tătarii, în care Domnul Moldovei a rămas învins. [...] ducându-se să se închine, a adormit în biserică, și în somn i s-a arătat Sfântul Gheorghe, care l-a întrebat: «ce ești așa de înspăimântat, Ștefane? Ia icoana mea și te pornește spre Bahlui, că am să-ți ajut să biruiești pe Tătari»” [11, 401]. Localizarea evenimentului „la Bender”, în a treia versiune, considerăm, se datorează originii basarabene a informatorului. Deși T. Burada nu precizează de la cine a cules legenda, amintește, în același context, întâlnirea sa, la Zografu, cu părintele „Neofit, călugăr român din Kișineu” [11, 401]. Discrepanțele între versiuni denotă că reperele constante ale conținutului legendei rămăneau doar Ștefan cel Mare și icoana Sfântului Gheorghe, iar alte amănunte istorice nu s-au păstrat.

În pofida caracterului imprecis al relatărilor, o serie de cercetători români au încercat să determine data producerii evenimentului evocat în legenda de mai sus. Într-o lucrare publicată în 1938, Stoica Nicolaescu aprecia că Ștefan cel Mare a dăruit icoana mănăstirii Zografu „după victoria sa din 1476 asupra turcilor” [28, 192, n.52]. În favoarea acestei identificări se pronunță și Matei Cazacu [14, 57]. Mai rezervat, Emil Turdeanu observa că domnul Moldovei a restaurat mănăstirea Zografu (după cum i-ar fi cerut Sf. Gheorghe) încă în 1475, din acest motiv, în opinia sa, icoana putea fi dăruită „în 1475-1476” [37, 61-62]. În aceeași ordine de idei, Vlad Mischevca apreciază că icoana a fost dăruită mănăstirii Zografu în 1484, dar este legată de „victoria repurtată la Podul Înalt” [26, 69]. Totuși, identificarea evenimentului cu lupta de la Podul Înalt (1475) contrazice afirmația legendei că Ștefan cel Mare a fost înfrânt. Pornind de la mențiunea anului 1484 în inscripția de pe icoană, Damian P. Bogdan considera că este vorba despre lupta de la Cătlăbuga, datată la 16 noiembrie 1485 [28, 193, n. 52]. În acest caz, dacă admitem că Sf. Gheorghe s-ar fi arătat lui Ștefan cel Mare după o bătălie pierdută în 1484, rămâne un interval de mai multe luni până la victoria de la Cătlăbuga, pe când legenda susține că domnul Moldovei „a doua zi” și-a strâns iarăși oastea (Burada 1883, 410). Istoricul Tudor Teoteoi distinge două icoane ale Sfântului Gheorghe, la mănăstirea Zografu: una, „oferită mănăstirii de către voievod după victoria repurtată contra turcilor la Vaslui, în ziua de 10 ianuarie 1475” [35, 156], iar a doua icoană e cea donată în 1484, de care este legată legenda sus-menționată [35, 157]. Judecând după notele de subsol, T. Teoteoi a preluat distincția între două icoane din lucrarea lui P.Ș. Năsturel [28, 187, 191]. Însă, în repertoriul donațiilor românești la mănăstirea Zografu, publicat de V. Căndea, e atestată o singură icoană miraculoasă (nr. 2092) de la Ștefan cel Mare, având mențiunea anului 1484 [15, 546]. La rândul nostru, considerăm că, dintre opiniile exprimate anterior, mai plauzibilă se prezintă cea a lui St. Nicolaescu și M. Cazacu, conform căreia Sf. Gheorghe s-a arătat, în vis, după înfrângerea de la Războieni (1476). Nu întâmplător, a doua versiune a visului miraculos s-a suprapus cu legenda a IV-a din *O samă de cuvinte*, consacrată aceleiași lupte și în care se relatează întemeierea mănăstirii Voroneț „în numele Sfântului Gheorghie” [30, 107]. Înfrângerea de la Războieni a constituit o dramă cu larg ecou între contemporani și urmași. Dovadă sunt apariția a trei tradiții istorice consacrate acestui eveniment (consemnate de I. Neculce), comemorarea sa, peste 20 de ani, în 1496, prin înălțarea bisericii Arhanghelului Mihail la Războieni, având o pisanie amplă care exprima, după aprecierea lui N. Iorga, „durerea unui popor întreg”. Astfel, visul se înscrie într-un ciclu de legende constituite în jurul tragicei bătălii de la Războieni, evocând ajutorul oferit de Sf. Gheorghe. Inscripția de pe icoană, despre anul 1484, putea reprezenta o confuzie făcută de călugării de la Zografu, între anul donației (1484) și anul când a survenit visul miraculos. Referindu-se la donațiile pentru Zografu (ajutoare bănești, manuscrise, două steaguri), Emil Turdeanu remarca: „legăturile lui Ștefan cu mănăstirea Sfântului Gheorghe au și un caracter intim, mai sufletesc, mai mistic. [...] Nu erau numai manifestări de binefacere, ci deseori dovezi de recunoștință sau de penitență, darurile ce se trimiteau atât de des la Zograf, unde-și avea hramul Sfântul Gheorghe, eroul creștin, simbolul victoriei, aducătorul de biruințe” [37, 60-61]. În această ordine de idei, considerăm noi, visul profetic exprima devoțiunea reală a domnului Moldovei către Sf. Gheorghe, precum și o formă de miracol premonitoriu, cunoscută în spațiul românesc.

Continuitatea tradiției viselor profetice, în spațiul românesc, este confirmată prin surse narrative din sec. XVI. În manuscrisul supranumit *Apostolul Popii Bratu* (1560), din colecția Casei Dosoftei (Iași), aflăm două cărți de prevestire: „Din scrierea trepetnic și povestirea viselor. Spunere despre vise” [23, 144]. Existența acestei lucrări denotă că interpretarea viselor era solicitată la acea vreme, inclusiv cu participarea unei fețe bisericești (popa Bratu, proprietarul *Apostolului*). În *Cuvântul pentru zidirea Sfintei mănăstiri Pângărați* (copia unei scrieri din a doua jumătate a sec. XVI), ieromonahul Anastasie, egumenul mănăstirii Moldovița, afirmă că domnului Moldovei, Alexandru Lăpușneanu (1552-1561, 1564-1568), „i s-au arătat lui în vis un voinic cu veșminte albe înbrăcat și foarte frumos, cu dumnezeiască slavă împodobit, și i-au zis lui: scoală-te voevodule și degrab să mergi la Pângărați, unde petreace un sihastru Amfilohie aproape de 50 de ani, și să zidești întru numele meu biserica [...] eu sânt Sfântul Dimitrie” [10, 72]. Alexandru Lăpușneanu nu a dat curs imediat visului, dar a consultat, mai întâi, „pe cei de taină ai Curții postealnice, și pre tot singlitul Domniei-Sale, și sfetnici, și pre înțelepții filosofi, și pre cei putearnici mari boiari” (Antonovici 1909, 72). De asemeni, Alexandru Lăpușneanu a întrebat opinia sihastrului Amfilohie care a confirmat „că de la Dumnezeu iaste videnia” [10, 73]. Într-un alt vis, la 26 noiembrie (când este pomenit Sf. Dimitrie), Alexandru Lăpușneanu a fost îndemnat, din nou, să zidească mănăstirea. Totodată, Sf. Dimitrie i-a prezis detronarea și a doua domnie: „din scaunul tău vei fi izgonit cu Doamna ta și cu fiii tăi, și într-o țară depărtată vei fu surgunit, și apoi, nu după multă vreme, iarăș vei lua scaunul tău” [10, 74]. Cronicarul Ion Neculce (c. 1672-1745) consemna că, în vremea lui Alexandru Lăpușneanu, unui sihastru „i s-au arătat Maica Precistă în vis și i-au dzis să margă la Alecsandru-vodă, să-i dzică să facă mănăstirea. Și mergând săhastrul la Alecsandru-vodă, s-au îndemnat Alecsandru-vodă de săhastru de au făcut mănăstirea Slatina” [30, 111]. Cele două relatări atestă existența unui ciclu de vise profetice, în Țara Moldovei, consacrate lăcașurilor sfinte (Pângărați, Slatina). Asemeni viselor profetice atestate în lucrările de origine bizantină, visele din timpul lui Alexandru Lăpușneanu privilegiază suveranul și sihastrul, ca beneficiari ai revelațiilor, iar profețiile sunt transmise de sfinți (Dimitrie, Maica Domnului). Concomitent, în cazul Moldovei, mesajul politic al visului profetic este diminuat, în comparație cu relatările atestate la G.Hamartolos, C.Manasses și în *Alexandria*, deși nu lipsește. În plus, relatarea lui Anastasie de la Moldovița denotă o atitudine rezervată față de vise premonitorii care trebuie interpretate de oameni învățați („înțelepții filosofi”) și fețe bisericești.

În tematica viselor monarhice, cu subiect politic, se înscrie visul survenit înainte de nașterea lui Petru Șchiopul, viitorul domn al Moldovei (1574-1578, 1582-1591). Potrivit unei relatări din 1589, consemnată de Ieremia II Tranos, patriarh de Constantinopol (1572-1579, 1580-1584, 1586-1595), „când s-a născut Petru, maică-sa a văzut acest vis. Mai întâi născuse un fiu foarte frumos și peste puțin acesta muri. [...] Și într-una din nopți vede cum vine un om strașnic, în veșmânt alb, [...] și-i arată un copil în scutece. Și-i spune: «Ia-ți fiul care plânge. [...] acesta e frumos, acesta te va cinsti, numai să-l îngrijești!» Și zămisli și născu pe preacernicul Petru voevod” [14, 87]. Unul din cercetătorii care a publicat această relatare, Matei Cazacu, apreciază că visul respectiv „se leagă de o idee teologică veche, anume predestinarea încă din pântecel mamei pentru copilul ce se va naște” [14, 87]. Astfel, cercetătorul recunoaște că visul reprezintă continuarea unei tradiții mai vechi. În opinia lui M.Cazacu, „bărbatul îmbrăcat în alb [...] trebuie să fi fost Apostolul Petru, patronul copilului domnesc” [14, 87]. Totuși, remarcăm noi, confruntând relatarea patriarhului Ieremia II cu visele profetice din cronicile bizantine, citate mai sus, expresia „un om strașnic” e o formulă consacrată pentru mesagerii din lumea de dincolo, fără a se preciza identitatea lor. În lipsa unor mărturii complementare, putem aprecia visul consemnat de patriarhul Ieremia II ca un semn de recunoștință față de Petru Șchiopul, pentru donațiile făcute mănăstirilor athonite și Patriarhiei din Constantinopol [19, 122]. Dar visul premonitoriu putea proveni și din anturajul lui Petru Șchiopul, pentru a compensa infirmitatea suveranului, iar patriarhul să-l fi auzit în timpul vizitei sale în Moldova [19, 122]. Ca și în exemplele din cronicile bizantine, mama viitorului suveran primește visul înainte de nașterea pruncului, iar mesagerul divin („om strașnic, în veșmânt alb”), concomitent, prevestește viitorul și povățuiește muritorii.

În manuscrisele slavo-române, din sec. XIV-XVI, atestăm și exemple de vedenii care nu prevestesc viitorul, dar dezvăluie realități spirituale. Lucrările respective fac parte din povestirile ascetice preluate din literatura bizantină. Într-un manuscris slav, din al treilea sfert al sec. XIV, provenit din biblioteca Mănăstirii Noul Neamț, aflăm povestiri despre minunile care se întâmplă noaptea, în timpul privegherii la slujba de miezonoptică. Textele precizează explicit că aceste mistere au fost dezvăluite în „vedenii (видѣнїи)” [2, 71r], unor călugări aflați „întru răpire (въ истѣпакни)” [2, 70v]. Conținutul moralizator, duhovnicesc al vedeniilor se

considera mai important decât experiența mistică în sine. Dovadă e faptul că, în manuscrisul citat, o culegere de învățături ascetice se intitulează „Vedenie exactă (Видѣніе извѣсто) despre tăcere și rugăciune, și încă despre semnele harului și ale ispitei” [2, 95v]. Lucrarea nu relatează experiențe mistice, dar analizează diverse stări spirituale: „cum să dobândești lucrarea (дѣиство)” [2, 96v], „despre amăgire (прѣльсти)” [2, 98r] etc. Într-un manuscris moldovenesc din 1448, atribuit lui Gavriil Uric, se relatează vedenia unui ascet despre ispitele pe care le uneltesc demonii contra oamenilor [40, 85-86], iar într-un alt manuscris din Moldova (a doua jumătate a sec. XV) este expusă vedenia unui diacon, aflat în ceartă cu un preot, despre puterea ce o are rugăciunea omului neprihănit și miracolele care se întâmplă în timpul serviciului divin [40, 82-84]. Revelații cu aceeași tematică aflăm și în sec. XVI [40, 86-87]. În romanul *Varlaam și Ioasaf*, tradus în slavonă, termenul *vedenie* (Видѣніе) desemnează atât revelațiile mistice, cât și întâmplările ordinare, având caracter de pilde duhovnicești [1, 20v]. Exemplele citate atestă răspândirea vedeniilor în diverse genuri de lucrări, precum și valențele multiple asociate vedeniilor. În cazul monahilor creștini, darul profeției presupunea prevestirea viitorului, dar și cunoașterea stării spirituale a persoanei. În mod similar, vedeniile puteau anunța viitorul, dezvălui lumea de dincolo sau realități duhovnicești ascunse ochiului profan.

Frecvența relatărilor despre vise și vedenii profetice, în manuscrisele medievale, era însoțită, concomitent, de multiple avertismente asupra pericolelor ce însoțesc asemenea experiențe mistice. În relatările analizate mai sus, autorii tind, în permanență, să legitimizeze visul sau vedenia profetică prin integrarea lor în viața bisericească, prin apariția sfinților creștini etc. În scrierile ascetice, copiii atenționează viitorii cititori, evidențiind titlurile: „să nu crezi în vise” [31, 406], „despre cei ce se ispitesc în vis” [20, 240; 32, 74]. Într-o lucrare în limba slavonă, copiată în Moldova (sec. XVI), se afirmă explicit: „de crezi în vis, păcat îți este” [9, 221r]. Autorul anonim citează opinia Sfântului Ioan Scărarul (570-649), potrivit căruia „cel ce crede în vise este aidoma celui ce aleargă după propria umbră” [9, 221r-v], [4, 153r]. Mai este invocată autoritatea Sfântului Efrem Sirul (c. 306-373): „în vise [apar] năluciri; celui care crede [în vise], demonii îi aduc ispite” [9, 221v]. Potrivit unei alte lucrări, „toate vedeniile (Видѣніа) pe care limba reușește să le spună în lumea materială, închipuiri sunt ale gândurilor sufletului, iar nu lucrări ale harului” [4, 156v]. În romanul popular *Alexandria*, prietenii îl consolează pe Alexandru Macedon: „n-ar trăbui țiia să te întristezi pentru visele de noapte, că noi nu le credem, că așa ne pare că omul visează, căce doarme mult și be vin mult” [12, 108, n. 25], [8, 118v-119r]. În *Cuvântul pentru zidirea Sfintei mănăstiri Pângărați* (a doua jumătate a sec. XVI), Alexandru Lăpușeanu, chiar dacă i-a vorbit în vis Sf. Dimitrie, se arată precaut: „n-am dat crezării îndată visului, fiindcă sfânta scriptură și părinții noștri cei duhovnicești ne învață pre noi să nu creadem visurile” [10, 73]. În aceeași lucrare se precizează condițiile în care puteau fi acceptate visele profetice: „tot ce iaste spre lucru bun, spre zidirea Bisericii, spre miluirea săracilor, spre ertarea greșiților, și spre pomenirea de veacinicile munci și de judecată, aceastea toate de la Dumnezeu sânt” [10, 72]. Mărturiile citate denotă că autoritățile ecleziastice, în mănăstirile unde s-au copiat aceste lucrări, recunoșteau că visele profetice și vedeniile reprezentau experiențe mistice, o comunicare cu lumea de dincolo, prin care creștinul putea primi revelații divine sau putea fi dus în ispită. Avertismentele repetate despre pericolele ce însoțesc visele și vedeniile denotă indirect că asemenea miracole au constituit una din preocupările acelei vremi, în primul rând, a călugărilor.

În încheiere, constatăm că, în perioada sec. XV-XVI, în Moldova și în Țara Românească a circulat o bogată literatură consacrată viselor și vedeniilor profetice. Tipologic, distingem vise profetice atribuite personalităților biblice, celor din Antichitatea păgână, împăraților romani și bizantini, suveranilor sârbi, domnilor români. O categorie importantă de vise, reprezentată în sursele bizantine și sud-slave, constituia visul monarhic care anticipa nașterea, cariera politică sau moartea suveranului. Tradiția viselor profetice, rezervate suveranilor, a continuat în spațiul românesc, avându-i drept protagoniști pe Ștefan cel Mare, Alexandru Lăpușeanu, Petru Șchiopul. În operele istorice, asemenea vise constituiau instrumente de critică sau legitimare a puterii suveranului și a mandatului său divin. Spre deosebire de *vise*, survenite în timpul somnului, *vedeniile* aveau loc în stare de veghe, dezvăluind, preponderent, realități ale vieții spirituale. Astfel, profeția se îmbina cu clarviziunea, ambele fiind însușiri rezervate marilor duhovnici și subordonate practicilor ascetice. Simbolismul viselor și vedeniilor reunea elemente din Antichitatea păgână și din creștinismul medieval, devenind astfel un vehicul al schimbului intercultural.

Bibliografie:

1. A.N.R.M., Fond 2119, inv. 2, ms. nr. 1 (anii 60-70 ai sec. XIV), f. 1r-223v (romanul popular *Varlaam și Ioasaf*).
2. A.N.R.M., Fond 2119, inv. 2, ms. nr. 2 (al treilea sfert al sec. XIV), f. 70r-71r (Ștefan Tebanul. *Pentru privegherile de noapte așezate la duminici și la sfintele sărbători ale Domnului, povestiri minunate*); f. 71v-113v (Grigorie Sinaitul. *Capete foarte folositoare, prin acrostih*).
3. B.A.R., ms. slav 84 (Țara Românească, sec. XVI), f. 297r-323v (*Prorocirea lui Daniel*).
4. B.A.R., ms. slav 130 (Muntele Athos, sec. XV), f. 149-165v (*Despre cei ce fac semne sau prorocii*).
5. B.A.R., ms. slav 134 (Serbia, sec. XV și XVI), f. 1-100r (*Viețile Sfinților Sava și Simion*).
6. B.A.R., ms. slav 320 (Țara Românească, mănăstirea Bistrița, sfârșitul sec. XV), f. 1r-218r (*Cronica lui George Hamartolos, partea II*).
7. B.A.R., ms. slav 321 (Țara Românească, sec. XV), f. 1-239r (*Cronica lui George Hamartolos, partea I*).
8. B.A.R., ms. slav 357 (Moldova, a doua jumătate a sec. XVI), f. 1r-140r (*Alexandria*).
9. B.A.R., ms. slav 552 (Moldova, sec. XVI), f. 221r-227r (*Să nu crezi în vise*).
10. ANTONOVICI, I. Un manuscris din mănăstirea Pângărați, județul Neamțului. În: *Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie*, vol.X, fasc.I. București, 1909, p.70-76.
11. BURADA, T.T. O călătorie la Muntele Athos. În: *Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie*, vol.I, fasc.II. București, 1883, p.389-408.
12. CARTOJAN, N. *Alexandria în literatura românească. Noi contribuții (studiu și text)*. București: Cartea Românească, 1922.
- 13a. CARTOJAN, N. *Cărțile populare în literatura românească*. Vol. I: Epoca influenței sud-slave. București: Editura Enciclopedică Română, 1974.
- 13b. CARTOJAN, N. *Cărțile populare în literatura românească*. Vol. II: Epoca influenței grecești. București: Editura Enciclopedică Română, 1974.
14. CAZACU, M. *Minuni, vedenii și vise premonitorii în trecutul românesc*. București: Sigma, 2003.
15. CÂNDEA, V. *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie de creații românești și de izvoare despre români în colecții din străinătate*. Vol. I: Albania-Grecia. București: Editura Enciclopedică, 1991.
16. *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Editor-in-chief A.P. Kazhdan. Vol. 1-3. New York: Oxford University Press, 1991.
17. HASDEU, B.P. *Cuvente den Bătrâni*. Tomul II: Cărțile poporane ale românilor în secolul XVI. Ediție îngrijită și note de G. Mihăilă. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1984.
18. HVIDT, N.Chr. *Christian Prophecy. The Post-Biblical Tradition*. New York: Oxford University Press, 2007.
19. IORGA, N. *Bizanț după Bizanț*. Trad. L. Iorga-Pippidi. București: Editura 100+1 Gramar, 2002.
20. IUFU, I. Mănăstirea Hodoș-Bodrog – un centru de cultură slavonă în Banat. În: *Mitropolia Banatului*, 1963, nr.5-8, p.229-261.
21. Le GOFF, J. *Civilizația Occidentului Medieval* / Traducere și note de M.Holban. București: Editura Științifică, 1970.
22. Le GOFF, J. *Creștinismul și visele*. În: Le Goff J. *Imaginarul medieval* / Traducere și note de M. Rădulescu. București: Meridiane, 1991, p.350-416.
23. LINȚA, E. *Catalogul manuscriselor slavo-române din Republica Socialistă România*. Vol. I: Iași. București: Universitatea din București, 1980.
24. *Cronica lui Constantin Manasses. Traducere mediobulgară făcută pe la 1350* / Text și glosar de I.Bogdan. București: Atelierele grafice Socec & Co., 1922.
25. Mihail, Z. Les Apocryphes – perspectives des recherches sud-est européennes. La prospection roumaine. En: *Revue des Etudes Sud-Est Européennes*, tome XLVI, no.1-4. Bucarest, 2008, p.73-79.
26. MISHECVA, VI. Ștefan cel Mare și Sfântul Munte Athos. În: *Limba Română* (Chișinău), 2004, nr.4-6 (106-108), p.66-77.
27. MOXA, M. *Cronica universală*. Ediție critică, însoțită de izvoare / Studiu introductiv, note și indici de G.Mihăilă. București: Minerva, 1989.
28. NĂȘTUREL, P.Ș. *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654* (Orientalia Christiana Analecta, 227). Roma, Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1986.
29. NĂȘTUREL, P.Ș. Le surnaturel dans les sources médiévales roumaines. En: *L'Empereur Hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine* / Textes réunis et présentés par P. Guran, avec la collaboration de B. Flusin. [București:] Colegiul Noua Europă, 2001, p.122-136.
30. NECULCE, I. *Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte* / Ediție îngrijită, cu glosar, indice, și o introducere de I.Iordan. București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.
31. PANAITESCU, P.P. *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*. Vol. II / Ediție îngrijită de D.-L. Aramă și revizuită de G.Mihăilă. București: Editura Academiei Române, 2003.
32. *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS. Colecția Bibliotecii Mănăstirii Noul-Neamț (sec. XIV-XIX)* / Alcăt. V.Ovcinnikova-Pelin. Chișinău: Știința, 1989.
33. PIPPIDI, A. Vision de la mort et de l'au-delà dans les anciennes sources roumaines. En: *Revue Roumaine d'Histoire*, tome XXXIII, nr.1-2. Bucarest, 1994, p.91-99.

34. PISCUPESCU, Ec.Șt. *Literatura slavă din Principatele Române în veacul al XV-lea*. București: Tipografia Cărților Bisericești, 1939.
35. TEOTEOI, T. *Ștefan cel Mare între tradiția bizantină și cea apuseană*. În: *Ștefan cel Mare și epoca sa. Culegere de studii* / Coord. T.Teoteoi. București: Editura Universității din București, 2007, p.145-201.
36. TIMOTIN, A. *Visions, prophéties et pouvoir à Byzance. Etude sur l'hagiographie méso-byzantine (IX-XI s.)*. Paris, Centre d'études byzantines, néo-helléniques et sud-est européennes, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 2010.
37. TURDEANU, E. *Oameni și cărți de altădată*. Ediție îngrijită de Șt. S. Gorovei, M. M. Székely. Vol. I. București: Editura Enciclopedică, 1997.
38. *Търновска Книжовна Школа. Антология* / Съст. Г.Данчев, Н.Дончева-Панайотова. София, Университетско Издателство «Св. Климент Охридски», 1996.
39. *Примери књижевности и језика старогa и српско-словенскога* / Саст. Ст. Новаковић. У Београду, Изд. Државне Штампарије, 1877.
40. ЯЦИМИРСКИЙ, А.И. *Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV-XVII вв.* Санкт-Петербург: Типография И.Н. Скороходова, 1906.

Abrevieri:

A.N.R.M. – Arhiva Națională a Republicii Moldova (Chișinău)

B.A.R. – Biblioteca Academiei Române (București)

inv. – inventar

ms. – manuscris

n. – notă de subsol

r – recto

v – verso

Prezentat la 24.04.2015